

Revizija revizionizma. Prilog raspravi Davora Marijana i Mirjane Kasapović

Protekle smo godine (2019) u *Časopisu za suvremenu povijest* imali prilike pratiti raspravu između Davora Marijana, povjesničara s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, te Mirjane Kasapović, politologinje sa zagrebačkog Fakulteta političkih znanosti. Prvo je Marijan napisao tekst „Suvremena hrvatska povijest i nevolje s revizionizmom“,¹ na što je Kasapović odgovorila tekstem „Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti“,² da bi joj na to Marijan odgovorio tekstem „O znanosti, ideologiji i totalitarnoj svijesti u nedovršenoj hrvatskoj tranziciji“.³ Ova polemika nije dobila svoj nastavak, ali već ovime sama po sebi ima dovoljno materijala za analizu. Prije svega, vrlo je važno da se o ovome pišu ovakve akademske diskusije te da se javni prostor nastoji „očistiti“ od amaterizma u ovom pogledu, ali utjecaj tog amaterizma i srozavanja diskursa, nažalost, primjetan je i ovdje. To je tim veći problem što i Marijan i Kasapović slove kao ugledni znanstvenici. U ovom ću osvrtu, kao prilogu toj raspravi, nastojati „raščlaniti“ pojam revizionizma, tj. osvrnuti se na njega metateorijski, što nije pošlo za ruku Marijanu, ali ni Kasapović. Drugim riječima, „revizijom revizionizma“ probat ću dekonstruirati taj pojam i učiniti ga ponovno upotrebljivim. Na nekom mjestu, konačno, i moramo postaviti granicu – kako „revizija revizije revizionizma...“ ne bi otišla *ad infinitum*, u beskonačni regres. Čini mi se da ni Marijan ni Kasapović ne nastoje preduhitriti tu opasnost, pa zato treba raspetljati taj revizionistički *circulus vitiosus*.

Pojam revizionizma nije nov u znanosti i filozofiji. Općenito, u znanstvenim se disciplinama pojam revizionizma, neovisno o historijskoj znanosti, koristi u različitim značenjima i s različitim svrhama. Primjerice, u povijesti filozofije, u jednoj možda sasvim ezoteričnoj platoničarskoj poddisciplini, imamo podjele na „unitariste“ i „revizioniste“ kada su u pitanju interpretacije Platonove teorije spoznaje u *Teetetu*. Tako „unitaristi“ naglašavaju jedinstvo Platonove doktrine, dok „revizionisti“ naglašavaju razlikovanje

1 Davor Marijan, „Suvremena hrvatska povijest i nevolje s revizionizmom“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2019, sv. 51, br. 2, str. 385-421.

2 Mirjana Kasapović, „Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2019, sv. 51, br. 3, str. 939-960.

3 Davor Marijan, „O znanosti, ideologiji i totalitarnoj svijesti u nedovršenoj hrvatskoj tranziciji“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2020, sv. 52, br. 1, str. 253-291.

između Platonova srednjeg i kasnijeg perioda. U tom smislu, dijalog *Parmenid* je prijelomna točka, a *Teetet* pokazuje znatno napredovanje u odnosu na ranijeg Platona jer je, po „revizionistima“, napustio krutost teorije ideja. Važno je naglasiti da su „unitaristi“ dominantna interpretativna tradicija, takoreći „klasična“, koja vuče kontinuitet od Aristotela preko njemačkih romantičara do anglosaksonskih autora poput Cornforda; a „revizionisti“ predstavljaju „skretničare od dominantne paradigme“ te su uglavnom zastupljeni u suvremenoj anglosaksonskoj analitičkoj tradiciji (poput npr. Rylea).⁴

Zašto je bitna ova paralela s primjenom pojma „revizionizma“ u jednoj, na prvi pogled, ezoteričnoj raspravi o platoničarskoj tradiciji u povijesti filozofije? Upravo zato da dà ilustraciju što znači „tehničko“ korištenje određenih pojmova u znanosti, u ovom slučaju ponajprije pojma revizionizma. Naime, nije samo „revizionizam“ tehnički upotrijebljen radi imenovanja jedne interpretativne tradicije u povijesti filozofije nego je to slučaj i s pojmom „unitarizma“ – netko tko čvrsto drži do okamenjenosti pojmova i njihovu opiranju od polisemičnosti, reći će kako „unitarizam“ znači točno nešto određeno u teoriji države i svoju upotrebu može imati samo u politologiji ili historiografiji. Pa kako onda odjednom taj pojam u sasvim specifičnom značenju u raspravi o nasljeđu Platona? Odgovor je vrlo jednostavan – on se prvenstveno koristi u tehničkom smislu, a sadržajnost mu je pridana s obzirom na područje (kontekst) u kojemu se koristi – pa tako u tom kontekstu unitarizam nije državni centralizam, „jedinstvo nacije“, nego „jedinstvo Platonove doktrine“, nasuprot rezovima i diskontinuitetima koje naglašavaju „revizionisti“. Paralelno, dakle, s time možemo gledati i na pojam „revizionizma“ – on iz svojeg „formalno-tehničkog“ smisla može prelaziti u određeni kontekst koji mu daje sadržajnost, čime poprima sposobnost za svoju specifično znanstveno-žargonsku upotrebu. I, doista, to je moguće onda u mnogim znanstvenim disciplinama – bilogdje gdje se naglašava određen „odmak“ od ustaljene paradigme, od neke dominantne tradicije. Kada se usidri u taj određeni kontekst, njegova upotreba postaje „stvarno znanstvena“, odnosno „žargonska“ u znanstvenom smislu, i onda prema tom pojmu postupamo s obzirom na to. Zato svaki put kada iskoristimo pojam revizionizma, bilogdje, nastojmo ga prvo definirati, tj. „usidriti“ njegovu upotrebu.

Primijenimo to na historijsku znanost i nevolje, kako Marijan kaže, s revizionizmom u njoj. Tako je potpuno izlišno tražiti trenutak u našoj domaćoj historiografiji (ili „popularnoj historiografiji“, pa čak i pseudohistoriografiji⁵) kada se taj pojam uobičajio koristiti. Umjesto toga, krenimo od jedne njegove „tehničke“ upotrebe (upotreba prvog reda) i onda ga ubacimo u njegovu „žargonsku“ upotrebu (upotreba drugog reda) te pristupimo problemu s obzirom na to. Prema tome, ovdje se neću osvrtni na osobu, vrijeme i kontekst „prve upotrebe“ revizionizma u historiografskom smislu prema Marijanu, nego na autora kojeg Marijan otpisuje kao pripadnika „ekstremne ljevice“,

4 Više o tome vidi u: Sophie-Grace Chappell, „Platon on Knowledge in the *Theaetetus*“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <https://plato.stanford.edu/entries/plato-theaetetus/>.

5 Ovo je posebno naznačeno jer se Marijan naročito osvrće na to što je navodno pojam „revizionizma“ u historiografiji inaugurirao čovjek koji uopće nije povjesničar po struci, niti je imao akademsko zvanje/titulu.

makar u ovom tumačenju samo koristi „revizionizam“ da teorijski opiše jednu pojavu u historijskoj znanosti koja predstavlja „otklon od paradigme“. Dakako, za to taj „ekstremni ljevičar“ nije uopće trebao biti pripadnik ljevice, a da jednako reflektira danu pojavu. O tome malo kasnije.

Marijan kao moguću upotrebu pojma revizionizma vidi njegovo „izvorno“ marksističko značenje – namijenjeno obračunu u Drugoj internacionali kada su Bernstein i Kautsky prozivani za „revizionizam“ jer su odstupili od standardne teorije revolucije, odnosno toga da je socijalizam moguće postići jedino prevratom, tj. revolucionarnom promjenom društvenih odnosa. Otada su mnogi „skretničari“ s navodno ispravnog marksističkog (kasnije marksističko-lenjinističkog) puta prozivani „revizionistima“. I tome se nema što prigovoriti – doista je „revizionizam“ bio česta etiketa primjenjivana na političke protivnike unutar komunističkih partija, bile one na vlasti ili ne. Druga moguća upotreba pojma revizionizma jest ona s kojom se želi obračunati, a koja služi, kako kaže, za potpuno neznanstven pokušaj obeshrabrivanja mnogih istraživača da unaprjeđuju spoznaje u historijskoj znanosti. Prema tome, to je „etiketa“ kojom se služe ideolozi (uglavnom lijevi), a svaki pravi znanstvenik-povjesničar jest revizionist:

„Povijesni revizionizam pojam je novijeg postanka, osjetno mlađi od Republike Hrvatske. U socijalizmu je revizionizam bio rezerviran isključivo za sferu marksizma, stoga ne čudi da nema povijesnoga rada o revizionizmu do 1990. godine. Sve što se o revizionizmu pisalo bilo je ideologija i bilo je usmjereno protiv onih koji su smatrali da se u komunizam može bez socijalističke revolucije... Prozivanja za revizionizam u znanosti, pa tako i u historiografiji, apsurdna su. Što je znanost bez revizije?... Prozivanje za povijesni revizionizam ima nakanu da se stanje hibernira, a potencijalni istraživači obeshrabre... Povjesničari koji nisu revizionisti nemaju što tražiti u znanosti.“⁶

Nije se teško složiti s Marijanom kada objašnjava značenje revizionizma u marksističkoj teoriji i praksi, pa ni tada kada kaže što je znanost bez revizije – tada se pak poziva na teoriju i povijest znanosti. Samo je problem taj što nam to ništa i dalje ne govori o specifičnoj (dakle, žargonskoj) upotrebi revizionizma u historijskoj znanosti, za koju čak pogrešno i kaže da je „novijeg postanka“ i da je povezana s tzv. detuđmanizacijom. O tome bismo stvarno i mogli govoriti kada bismo našu historijsku znanost isključivo provincijalizirali, no rasprave u kojima se koristi pojam revizionizma uobičajene su među povjesničarima u svijetu, o čemu dovoljno svjedoči čak i vikipedijska (na engleskom) natuknica „Historical revisionism“.⁷ Na kraju krajeva, nedavno objavljen zbornik pod istim naslovom daje kritički pregled „historijskog revizionizma“ s naglaskom na SAD gdje obrađuje Građanski rat, abolicionizam, Hladni rat, odnos prema Holokaustu u SAD-u itd.⁸ Ta, o tome pišu povjesničari, a baš nema veze s „detuđmanizacijom“, dok Jasenovac i NDH čak nisu ni teme!

6 Marijan, „Suvremena hrvatska povijest i nevolje s revizionizmom“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2019, sv. 51, br. 2, str. 413–414.

7 „Historical revisionism“, *Wikipedia*, URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Historical_revisionism.

8 Barbara Krasner (ur.), *Historical Revisionism*, Greenhaven Publishing, New York, 2020.

Referirao bih se prvo na svoj članak koji je nedavno objavljen u zborniku radova s konferencije o Prvom svjetskom ratu koja je održana u prosincu 2018. godine u Banjoj Luci. Napisao sam rad pod naslovom „Kraj Prvog svjetskog rata i izvorišta historijskog revizionizma“⁹ u kojemu se referiram na jednu sasvim specifičnu interpretaciju rezultata Prvog svjetskog rata i njegovih posljedica koja se može nazvati „revizionističkom“ (tu je pojam još na svojoj „tehničkoj“ razini) jer predstavlja jednu vrstu „alternativne interpretacije“, otklona od ustaljene, dominantne paradigme (kada se „usidri“ u taj kontekst, pojam dobiva svoj puni sadržaj, i dalje „žargonsku“ upotrebu). Tako se referiram dobrim dijelom na Domenica Losurda (kojega Marijan proglašava „ekstremnim liječnikom“) koji je s obzirom na to tumačio teoriju historijskog revizionizma.¹⁰ S obzirom na što? Objašnjavam to u sljedećim rečenicama:

„Historijski revizionizam ovdje se definira u onom značenju koje poprima kroz opus i djelovanje prije svega Ernsta Noltea i Francois Fureta. Svjesni potencijalne višeznačnosti ovog pojma ograničavam se tako na ono tumačenje koje najbolje objašnjava svakodnevnu upotrebu toga pojma, a za to je najkorisnije obratiti se prilikama u povijesnoj znanosti osamdesetih godina prošloga stoljeća u Njemačkoj, tj. pojavi koja se naziva Historikerstreit jer je otvorila jednu veliku intelektualnu diskusiju koja se rezultatima kraja „kratkog 20. stoljeća“ samo još dodatno zakomplicirala. Ernst Nolte, koji već značajno na historiografskoj sceni djeluje i šezdesetih godina kada se pojavljuje Fritz Fischer, osamdesetih je godina pokrenuo lavinu reakcija objavom svoga feljtona u konzervativnom listu Frankfurter Allgemeine Zeitung pod nazivom „Between Myth and Revisionism. The Third Reich in the Perspective of the 1980s“ gdje izlazi s tezom da su holokaust i nacistički koncentracijski logori napravljeni po uzoru na već postojeće sovjetske gulage, odnosno kao „pretjerana reakcija na boljševizam“ (tzv. ‘annihilation therapy’).“¹¹

Dakle, naglašavam, kao što čini Losurdo i kao što čine mnogi drugi koji koriste pojam „revizionizam“ u svrhe historijske znanosti, na što se u daljnjem diskursu pojam revizionizma i odnosi, te posebno ističem da je nužno dati tu odredbu. To se čini iz razloga što se revizionizam zaista može odnositi na nešto sasvim deseto, također u historijskoj znanosti. Kako pak Marijan „otpisuje“ Losurda, makar je čovjek objasnio što razumije-va pod „historijskim revizionizmom“:

„Losurdo je bio marksist, član Komunističke partije Italije, angažirani djelatnik koji je pod krinkom znanstvenika proturao ideologiju koju je povijest porazila nekoliko godina prije. Za Losurda je povijesni revizionizam negiranje revolucionarne tradicije, tj. historijskog ciklusa od 1789. do 1917. godine. Losurdo se drži pravovjerne marksističke definicije revizionizma i nakon propasti komunizma brani njegovu smislenost.“¹²

9 Karlo Jurak, „Kraj Prvog svjetskog rata i izvorišta historijskog revizionizma“, u: Miroslav Galić i Aleksandar Vučković (ur.), *Prvi svjetski rat: 1914-1918.*, Filozofski fakultet Banja Luka, Banja Luka, 2019., str. 7-23.

10 Domenico Losurdo, *Historijski revizionizam. Problemi i mitovi*, Prosvjeta, Zagreb, 2017.

11 Jurak, *nav. dj.*, str. 10.

12 Marijan, „Suvremena hrvatska povijest i nevolje s revizionizmom“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2019, sv. 51, br. 2, str. 403.

Točno je da Losurdo definira historijski revizionizam kao likvidaciju revolucionarne tradicije u kontinuitetu od Francuske do Oktobarske revolucije, ali to nema veze s onom „pravovjernom marksističkom definicijom revizionizma“ koju Marijan spominje ranije, a koja se odnosi na obračun prvo unutar Druge internacionale. Nasuprot tome, Losurdo vidi teorijske osnove u obračunu sa spomenutim revolucionarnim kontinuitetom od strane onih koji su bili nezadovoljni rezultatima i posljedicama Prvog svjetskog rata, a koji su kasnije na bazi razumijevanja tog nezadovoljstva inaugurirali relativizaciju nacionalsocijalizma kao posljedice (tu se misli, naravno, na Ernsta Noltea).

Činjenica je da, zbog svog denotativnog značenja, i predominantne tehničke upotrebe, pojam (historijskog) revizionizma može biti zlorabljen, i toga su svjesni i oni koji ga neće *a priori* odbaciti kao možda koristan pojam za druge svrhe. Primjerice, James McPherson na portalu časopisa Američkog udruženja povjesničara¹³ obračunava se s korištenjem „historijskog revizionizma“ u izričaju tadašnjeg predsjednika SAD-a Georgea W. Busha koji je tim terminom karakterizirao, u kontekstu Iračkog rata, sve one koji negativno konotiraju određene ratove koje je SAD vodio u prošlosti. To je značenje u kojemu određeni političar „etiketira“ svoje kritičare, ali, naglašava McPherson, revizionizam je ustvari važan, i neizostavna je komponenta svake znanosti (upravo to kaže i Marijan), pa se tu referira na članak Cristena Congera u kojemu piše:

„Još od vremena grčkih i rimskih učenjaka poput Plutarha i Tacita ljudi preuređuju zapisanu povijest. No, moderni historijski revizionizam nastao je u 20. stoljeću nakon Prvog svjetskog rata, prvog globalnog vojnog sukoba koji je šokirao svijet. Posljedice rata promijenit će način na koji i stručnjaci i laici gledaju na povijest... Oспорavanjem autoriteta u tumačenju rata, određeni poratni povjesničari otvaraju vrata novom obliku historijskog učenja. Povijest više nije dvodimenzionalna zbirka činjenica i datuma, nego je živi dijalog koji se stalno razvija. Znanstvenici koji su bili uključeni u drugi val historijskog revizionizma početkom šezdesetih godina 20. stoljeća prepoznali su poteškoće prilikom bilježenja žive povijesti. Posljedično, pod specifičnom su se lupom našli određeni povijesni događaji.“¹⁴

I na ovom se mjestu približavamo značenju „historijskog revizionizma“ veoma sličnoga kao i u „ekstremnog ljevičara“ Losurda. I vikipedijska natuknica na engleskom „historical revisionism“ naglašava upotrebu revizionizma često kao krinke za „negacionizam“ kada je u pitanju osporavanje Holokausta. Da ipak treba napraviti razlikovanje između „revizionizma“ i „negacionizma“, unatoč poroznoj granici, naglašavam također u svom radu:

„U tom smislu valja razlikovati revizionizam od negacionizma – dok negacionizam stremi negiranju dokazanih činjenica posežući za tzv. teorijama zavjera, revizionizam

13 James McPherson, „Revisionist Historians“, *Perspectives on History*, 2003, URL: <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/september-2003/revisionist-historians>.

14 Cristen Conger, „How Revisionist History Works“, URL: <https://history.howstuffworks.com/history-vs-myth/revisionist-history.htm>.

ne negira činjenice, već ih značajno reinterpreтира, mijenja eventualno ustaljenu paradigmu unutar koje se promatralo određene procese i događaje. Tako je negiranje holokausta negacionizam, dok je reinterpretacija razloga zašto je do njega došlo, u kojoj ključnoj uzročno-posljedičnoj vezi, revizionizam. Drugim riječima, revizionizam ostaje dio znanstvenog diskursa u najširem smislu, iako vrlo često, radi potkrijepe vlastitih polazišnih točaka, mora posegnuti za negacionizmom kao sredstvom, pa je zato granica između toga dvoga u praksi vrlo porozna. Porazom pak izvjesnih modernističkih ideja, npr. socijalizma 1989./90./91. godine, otvorio se još veći prostor za preispitivanje svega onoga što je dovelo do njega, pa su zato nakon tih događaja i završetka „kratkog 20. stoljeća“ uvjeti za historijski revizionizam još znatno izraženiji.¹⁵

Ovo naglašavam kako se ne bi shvatilo historijskog revizionista Ernsta Noltea kao negatora Holokausta nego kao njegova „reinterpreteratora“. Ako je pak ta reinterpretacija sastavni dio znanosti, kako naglašava Marijan, zašto onda ne i propustiti sasvim legitiman pojam „revizionizma“, umjesto da ga se *a priori* proglašava ideologiziranim i ispolitiziranim? Ipak, ovo nam otvara neka daljnja pitanja jer određeni zaokret dominantne paradigme nije došao s Nolteom nego zapravo šezdesetih godina s Fritsom Fischerom koji znatno naglašava da je njemačko vodstvo prije Prvog svjetskog rata mnogo radilo na pripremanju rata u Europi.¹⁶ To je odmak od „konsenzualnih“ poslijeratnih godina kada se htjelo nivelirati pitanje „njemačke krivice“ i izgraditi Njemačku u drugom smjeru. Fischer, i prema Nolteu, ponovno inaugurira „njemačku krivicu“, pa mu on (Nolte) na to želi radikalno odgovoriti čime je i započeo *Historikerstreit* u osamdesetima u Njemačkoj – tip intelektualne diskusije kakvu mi nikada nismo imali – jer velika većina onih koji se bave obračunom s „dominantnom interpretacijom“ Jasenovca i NDH čine to na način negacionizma. A k tome još neki nisu ni, što se sigurno Marijanu ne sviđa, profesionalni povjesničari niti članovi akademske zajednice.

Kasapović s primjerom Noltea i Njemačke dobro poentira – to čini kako bi „usidrila“ pojam revizionizma u historijskoj znanosti, i u tome se ne razlikuje njezino oprimjerenje od mojega, no čini onda veliku pogrešku, čak bi se moglo reći „revizionističku“ pogrešku kada suprotstavlja „totalitarizam“ i „demokraciju“, pristajući tako na hladnoratovski diskurs koji donosi samo jedno od mogućih desetak određenja pojma „totalitarizma“.¹⁷ A upravo je ovo određenje „totalitarizma“ koje donosi Kasapović dio šire „revizionističke“ paradigme koju koristi u svojem primjeru – doduše, ne direktno Nolteova, ali svakako Furetova. U tom smislu, Kasapović ne pomaže puno u dekonstrukciji onoga zbog čega i odgovara na Marijanov članak, ali ukazuje na snagu revizionističke paradigme koju Marijan uopće otpisuje kao koncept.

15 Jurak, *nav. dj.*, str. 10.

16 Fritz Fischer, *Posezanje za svetskom moći. Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914-1918*, Filip Višnjić, Beograd, 2014.

17 Za sva moguća određenja pojma totalitarizma vidi: Enzo Traverso, „Totalitarizam. Povijest i aporije koncepta“ („Le totalitarisme. Histoire et apories d'un concept“), *L'Homme et la société*, br. 129, str. 97-111. Prijevod: Milena Ostojić, *Slobodni Filozofski*, URL: <http://slobodnifilozofski.com/2018/04/totalitarizam-povijest-aporije-koncepta.html>.

„Totalitarizam i demokracija označuju dva različita tipa političkoga poretka i pojmovi su istoga reda, a komunizam i višestranačje ne označuju dva različita tipa političkoga poretka i nisu pojmovi istoga reda. Komunizam je oznaka za politički sustav, a višestranačje je oznaka za tip stranačkoga sustava kao jednoga podsustava političkoga sustava. U višestranačje se prelazi iz jednostranačja, a u demokraciju iz totalitarizma.“¹⁸

Mirjana Kasapović ovdje, u samo nekoliko rečenica, čini više pogrešaka, zbog čega u vodu pada cijelo njeno nastojanje da argumentirano odgovori na Marijanove teze, pa i neke njegove *ad hominem* iskaze. Naime, M. Kasapović, kao politologinja, čini se da nije čula za pojam „totalitarne demokracije“ koji u širu upotrebu uvodi izraelski povjesničar Jacob Talmon svojom knjigom *The Origins of Totalitarian Democracy*, pa koristi „totalitarizam“ i „demokraciju“ kao isključivo oprečne pojmove istoga reda. Time se ograničava tek na jedno određenje totalitarizma, i to ono koje je dio hladnoratovske paradigme, čiji su najpoznatiji predstavnici Carl Friedrich i Zbigniew Brzezinski, a također i François Furet koji pak stoji bok uz bok, u dijelu argumentacije, Ernstu Nolteu kojega je Kasapović iskoristila (sasvim ispravno) kao primjer dosljednog historijskog revizionista. Isto tako, Kasapović pogrešno komunizam naziva političkim sustavom – komunizam je društveno-ekonomsko uređenje, a politički sustav može biti npr. „jednostranačka vlast komunističke partije“. Zbog ignoriranja tih bitnih razlikovanja, što je opet dio Friedrich-Brzezinski-Furet paradigme, i imamo tako nisku razinu diskusije o komunizmu, socijalizmu, liberalizmu i demokraciji. To treba promijeniti, a M. Kasapović to bi mogla da nije i sama koristila to površno tumačenje.

Kako otpetljati naš „revizionistički začarani krug“? Drugim riječima, da spriječimo beskonačni regres – da ne bismo imali „reviziju revizije revizije...revizionizma“, u što se vrlo lako možemo upetljati ako „revizionizmu“ pristupamo isključivo tehnički. No, onda treba imati na umu da svaki „revizionistički“ čin u znanosti, kako god se on nazvao (npr. kao „revolucija“ u kuhnovskom smislu) osim svoje tehničke dimenzije (prvog reda) odmah se usidrava i u drugoj dimenziji – sadržajnoj.¹⁹ Ako stanemo na tome, više „revizionizam“ (kao koncept) neće biti samo simptom neke ideologizacije, ali ako se dosljedno držimo Marijanovih riječi, možda se konačno jednom koncepcija revizionizma usidri i kao revizija određenih mitova i narativa koji su dominantni iz jednog novijeg razdoblja, a za čiju nužnost revizije Marijan i mnogi drugi dosad nisu pokazivali volju i znanstvenu ljubopitljivost.

Ako smo mogli zaključiti da pojam revizionizma u historijskoj znanosti itekako može imati svoje utemeljenje ako se definira što znači, u odnosu prema čemu se postavlja, tj. kako se „usidruje“, onda tako možemo postupiti i s politikama povijesti – jer to je dimenzija u kojoj se određuje domet i značaj revizionizma, ali koju treba razlikovati od prizemnih shvaćanja „politizacija“ koje su često sinonim za politikanstvo, no ne i za

18 Kasapović, „Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2019, sv. 51, br. 3, str. 952-953.

19 Više o „znanstvenoj revoluciji“ vidi u: Thomas Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucija*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2013.

politiku kao djelatnost. Primjerice, čim je rasprava o kurikulumu povijesti (ali i drugih predmeta) predmet javne rasprave, koja uključuje mnogo aktera, može se reći da je političku dimenziju nemoguće izbjeći, ali i to da je nema potrebe izbjegavati i pridavati joj *a priori* negativne konotacije. Obrazovanje i njegove koncepcije nisu bogom dani, nego uvijek kreirani borbom mnogo aktera u javnom prostoru, a politika je dimenzija u kojoj se u krajnjoj instanci uvijek donose odluke. Trenutni nemili događaji vezani uz pandemiju novog koronavirusa svjedoče kako postoje i „epidemiološke politike“ (bez obzira što Stožer civilne zaštite, po starom ignorantskom običaju, negira da ima veze s politikom i ne želi „politizirati“), pa ako je političku sferu nemoguće izbjeći i u biomedicinskoj problematici, kako bismo je onda uopće i zašto izbjegavali u sferi povijesne znanosti?

No, da vidimo što Marijan i Kasapović uopće kažu o politikama povijesti. Kasapović dobro poentira da Marijanu očito nije jasno što su politike povijesti jer da jest, onda ne bi njegovo shvaćanje historijskog revizionizma bilo na razini tek naknadno pridodane ideološke etikete. Kasapović ih, međutim, definira na sljedeći način:

„Politike povijesti jesu načini i oblici ophođenja suvremenih država s nacionalnom prošlošću, poglavito s njezinim ‘tamnim stranama’. Kao nova grana političke znanosti, počele su se razvijati osamdesetih godina XX. stoljeća u SR Njemačkoj gotovo usporedno s *Historikerstreitom* – sukobom povjesničara o načinima interpretacije nacionalsocijalističkoga razdoblja, napose holokausta. Nasuprot povjesničarima koji su se sporili o dotadašnjim historiografskim pristupima istraživanju toga razdoblja i bili su usredotočeni na pitanja o tome što se i kako istraživalo, analitičare politikā povijesti zanimalo je kako suvremene intelektualne i političke elite gledaju na to doba nacionalne povijesti, kako svoja gledanja pretaču u obrazovne, kulturne, znanstvene, medijske i druge javne politike te kako ih posreduju građanima. Zanimalo ih je kako država i društvo izlaze na kraj s traumatičnim događajima ili kako ‘ovladavaju prošlošću.’²⁰

To je određenje „politike povijesti“ nagnalo Marijana da istakne njegovo pojednostavljujuće obilježje, pa se poziva na neke autore koji je nešto preciznije definiraju, a i sâm kaže, u starom tonu:

„Kasapović smatra da su to načini i oblici „ophođenja suvremenih država s nacionalnom prošlošću, poglavito s njezinim ‘tamnim stranama’“. To je bliže pristupu koji se naziva suočavanje s prošlošću. Čini mi se da se već s definicijom politikā povijesti naglašava da se radi o polju koje karakterizira prevelik utjecaj politike na povijest i da nam o tome tek predstoji usuglašavanje i pokušaj konsenzusa oko značenja pojma.“²¹

Dakle, Marijan lovi Kasapović na prvoj krivini, a ta je krivina njezino vrlo pojednostavljeno određenje „politike povijesti“ koje zaista više podsjeća na „suočavanje s prošlošću“

20 Kasapović, „Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2019, sv. 51, br. 3, 2019, str. 942.

21 Marijan, „O znanosti, ideologiji i totalitarnoj svijesti u nedovršenoj hrvatskoj tranziciji“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2020, sv. 52, br. 1, 2020, str. 269.

(*Vergangenheitsbewältigung*), pa se Marijan latio većih stručnjaka u tom području – politologa Steve Đuraškovića i povjesničarke-metodičarke Snježane Koren koji definiraju „politiku povijesti“ kao načine analize političko-legitimacijske funkcije različitih interpretacija povijesti. Tu dolazimo konačno na teren na kojemu valja raspravljati – u povijesnoj znanosti nemamo „teoriju odraza“, odnosno s jedne strane gole prošle činjenice, a s druge strane objektivnog promatrača u čijem se umu sabiru te činjenice, nego i posrednu kategoriju koja se naziva „interpretacije“, te skoro svugdje gdje imamo posla s interpretacijama, imamo posla i s političkom razinom – na njoj određene interpretacije dobivaju svoju legitimaciju i verifikaciju. I to nije karakteristično samo za povijesnu znanost. To je i sukus svih rasprava o kurikulumima povijesti, na što ne treba posebno podsjećati. Baš zbog toga što Kasapović nije jasno odredila što je „politika povijesti“, Marijan ju je ubrzo mogao optužiti za to da nije valjda da čeka što će Partija reći koja je interpretacija ispravna.²² Argument „ad partija“ već je dovoljan da se vratimo na utabane staze kojima Marijan najbolje hoda – to su one popločene oprekama između „tuđmanizacije“ i „detuđmanizacije“, između ustaša i partizana, između „projugoslavena“ i „pro-hrvata“. To je bio i okvir unutar kojeg je Marijan pristupio pojmu revizionizma – dakle, ne dalje od jednog provincijalizma, takoreći palanačke povijesti.

„Nakon Tuđmanove smrti amnestirana jugoslavenska „ljeвица“ kroz detuđmanizaciju je odbacila politiku pomirbe i okrenula se restauraciji mnogih segmenata nekadašnjega sustava, a svakako i obnovi one „politike povijesti“ koju su postavili jugoslavenski komunisti tijekom četiri i pol desetljeća vlasti. Tada su počela amaterska i akademska naklapanja o povijesnom revizionizmu, što je jedan medijski koncern uz potporu politike progurao na razinu općeprihvatljivoga pojma, koji čak i obvezuje. (...) Čini mi se da je formula idealne politike povijesti puštanje povjesničara da rade svoj posao bez pokušaja da im se nametnu „političke činjenice“, no što bi tada radili analitičari politike povijesti?“²³

Interesantno je da kao veliki kritičar jugoslavenske politike povijesti, Marijan s jednakom lakoćom prihvaća dominantnu hrvatsku politiku povijesti izraženu u obliku Tuđmanove „politike pomirbe“ koja očito nije politika povijesti nego „puštanje povjesničara da rade svoj posao“. Neobično je da u tome ne vidi ništa čudno i kontradiktorno. Naime, upravo je „ostavimo povijest povjesničarima“ i dovelo do tako niske razine javne rasprave o temama iz prošlosti gdje se svako talasanje može optužiti za „politiziranje“, a svoju poziciju prikazati kao intelektualno nedodirljivu, odvojenu od stvarnosti u kojoj nastaje, tj. od društveno-političkih uvjeta nastanka interpretacija koje se pak predstavljaju kao opće istine. Ako o povijesti ne možemo imati raspravu u kojoj se neće aktere optuživati za „politizaciju“, kako ćemo imati uopće ikakvu raspravu o znanosti, tj. o njezinim praksama? Zašto se onda čuditi kada tako lako prolaze neosnovane

22 Cijela se rasprava između Marijana i Kasapović, nažalost, vodila u tonu Marijanovih *ad hominem* prozivanja Kasapović da je bila visokopozicionirana u bivšem jugoslavenskom sistemu te da je sama ta činjenica na neki način diskvalificira iz rasprave o ovakvim temama.

23 *Ibid.*, str. 271.

konstatacije da se Stožer civilne zaštite u pandemiji ne bavi politikom, makar cijelo vrijeme donosi političke odluke što su mu omogućila *par excellence* politička tijela?

U redu, kako onda pristupiti politikama povijesti, a da ne uvodimo pokušaj pseudo-poperovske demarkacije između znanosti i pseudoznanosti? Na jednaki način kao što moramo pristupiti i revizionizmu u historijskoj znanosti – usidriti kao pojam i izbaciti iz okvira pojednostavljene demarkacijske opreke. Tada neće taj fenomen uopće podlijegati optužbi za „politizaciju“ jer će se razumjeti da je „politizacija“ neizostavna bilo gdje gdje se donose određene odluke koje se tiču društvene zajednice. Da je povijest (ili bilo koja druga znanstvena disciplina) samo stvar nečije privatne sfere, onda bi uistinu i neki prigovor „politizacije“ imao smisla – ovako nema.²⁴ Druga stvar – „politika povijesti“ uvijek je meta-razina, ona predstavlja jednu od razina na kojoj razina prvog reda dobiva svoju legitimaciju, koja verificira određene iskaze i daje im potvrdu prihvatljivosti. Kako je drugačije moguće uopće imati znanost i očekivati da ona bude jedan od dionika u javnom prostoru? I da ispunjava svoju svrhu?

Na sva ta pitanja moraju odgovoriti oni koji i jednom samo iskoriste „politizaciju“ isključivo u delegitimacijske svrhe te koji fingiraju, vjerojatno u vlastitoj intelektualnoj samodopadnosti, da je njihovo viđenje neposredan doticaj s čistom, i jednako tako neposredovanom istinom. Međutim, jednako umješni moraju biti i odgovori, a ne polaziti od druge oštre i pojednostavljene demarkacije kao što je to u Kasapovićinu slučaju onaj između „svijetlih“ i „tamnih“ strana prošlosti. Točnije, one stvarno i postoje, ali ne kao neki metafizički dualizam nego kao sastavni dio različitih politika povijesti – koje opet odgovaraju na pitanje koja je to svijetla, a koja tamna strana.

Da bismo tako izbjegli mogućnost da budemo prevareni na mnogim područjima, pa i na sada aktualnom epidemiološko-političkom, moramo raskrstiti s time da negativno konotiramo politiku kao djelatnost koja je inherentna sastavnica javnosti. Umjesto toga, trebali bismo se upustiti u analizu koji oblik politiziranja bilo koje javne djelatnosti (što je već samo po sebi pleonazam) ima veći legitimitet i odakle crpi taj legitimitet. U našem slučaju – ako legitimitet klasnog *telosa* samo zamijenimo legitimitetom nacionalnog *telosa*, predstavljajući sada ovaj drugi kao vječnu istinu, nismo napravili ništa. A da to napravimo, potrebno nam je razumjeti politiku povijesti, a ne odbacivati je kao – politikantstvo.

Raspravu Davora Marijana i Mirjane Kasapović u časopisu Hrvatskog instituta za povijest karakteriziraju sva bitna obilježja prevladavajućeg diskursa kada su god u pitanju neke stručne i znanstvene teme od javnoga interesa. To se najbolje vidi na

24 Makar ni to ne mora biti u potpunosti točno jer otprilike od šezdesetih godina prošloga stoljeća imamo ozbiljan iskaz i da je „privatno također političko“. Ali to je neka druga tema.

primjeru povijesne znanosti (jer ona navodno izaziva najviše kontroverzi), ali ni druga područja toga nisu lišena – od ekonomije do određenih grana biomedicinskih znanosti. Te karakteristike tim su više simptomatične što je i u slučaju Marijana, i u slučaju Kasapović, riječ o našim uglednim znanstvenicima, zaposlenicima znanstvenih institucija te autorima mnogih knjiga koje se mnogo citiraju, a dosta njih služi i kao literatura studentima. S obzirom na to, naše čuđenje zašto je novinarski diskurs i diskurs amaterâ u javnom prostoru na tako niskoj razini što se tiče razumijevanja nekih stvari potpuno je nepotrebno – nerazumijevanja, trivijalizacije te logičke pogreške u zaključivanju dolaze upravo „odozgo“. S druge je strane rasprava ovakvog tipa i korisna jer otvara prostor da se neke stvari raščiste, samo u tom poslu treba biti znatno precizniji i nijansiraniji.

O kojim se to karakteristikama prevladavajućeg diskursa radi? Prvenstveno, pokušaj oštre demarkacijske linije između znanstvenosti/stručnosti/neutralnosti i političnosti/pristranosti/ideologiziranosti. Na to se pak nakalemljuju besmislene optužbe da je netko „politiziran“ ili da ima takvu prošlost (političko-aktivističku) da ne može biti mjerodavan davati sudove o nekim temama. U ovom smo slučaju prvo mogli vidjeti na primjeru Marijanova tretmana pojmova „historijski revizionizam“ i „politike povijesti“, a drugo na nepotrebnoj „optužbi“ usmjerenoj prema Mirjani Kasapović. Treći je problem taj što ni sama M. Kasapović, kao što sam nastojao argumentirati, nije uvjerljivo odgovorila Marijanu na njegove teze koje se tiču spornih pojmova. Nadao sam se, međutim, da će, kao ugledni znanstvenici, diskusiju o ovim važnim temama dovesti na bar malo višu razinu.